

STADS
HERSTEL

VRIENDEN

'AMSTERDAMSE STADSMUUR'

VRIENDENWANDELING
OKTOBER 2020

VRIENDENWANDELING 'AMSTERDAMSE STADSMUUR'

Welkom op deze wandeling met als thema de Amsterdamse Stadsmuur. Stadsherstel heeft recentelijk de **Muiderpoort** en **molen de Gooyer** verworven. De Vrienden hebben aan beide projecten bijgedragen. Deze twee gebouwen vormden een onderdeel van de ommuring van de **Vierde uitleg van Amsterdam**, de grootste en meest systematische vergroting van de in een snel tempo groeiende stad. Amsterdam werd daarmee een zelfbewuste stadstaat zoals blijkt uit het schilderij van Nicolaes Berchem "Allegorie op de uitbreiding van Amsterdam" en van Jan Vos het allegorisch schouwspel "Vergroting van Amsterdam" uit 1662. Maar we wandelen niet alleen langs de sporen van de verdwenen muur in een dynamisch stadsdeel maar ook langs een aantal monumenten van Stadsherstel in de Vierde uitleg en het Oostelijk havengebied.

GEEN OPENGESTELDE PANDEN

De wandeling begint bij Museumwerf 't Kromhout en eindigt daar ook. U loopt langs de Stadsmuur aan de oostzijde van Amsterdam. Waar zowel in de 17e als in de 19e en 20e eeuw het maritieme hart van de stad klopte. U leert alles over en over de laatste ontwikkelingen in deze historische buurt.

PANDEN OP DE ROUTE

Alle Stadsherstelpanden zijn te herkennen aan het blauwe Stadsherstellogo op het pand.

In dit boekje zijn de panden als volgt te herkennen:

Panden op de route

Panden gerestaureerd door Stadsherstel

PANDEN GERED OF GERESTAUREERD DOOR STADSSHERSTEL:

Museumwerf 't Kromhout Molen de Gooyer, Gemaal Zeeburg, Quarantainegebouw, Markerhuisje en aan aantal monumenten aan de Wittenburgergracht en Hoogte Kadijk.

WANDELING OP EIGEN INITIATIEF

Door de corona crisis zijn er in 2020 geen panden geopend om te bezoeken.

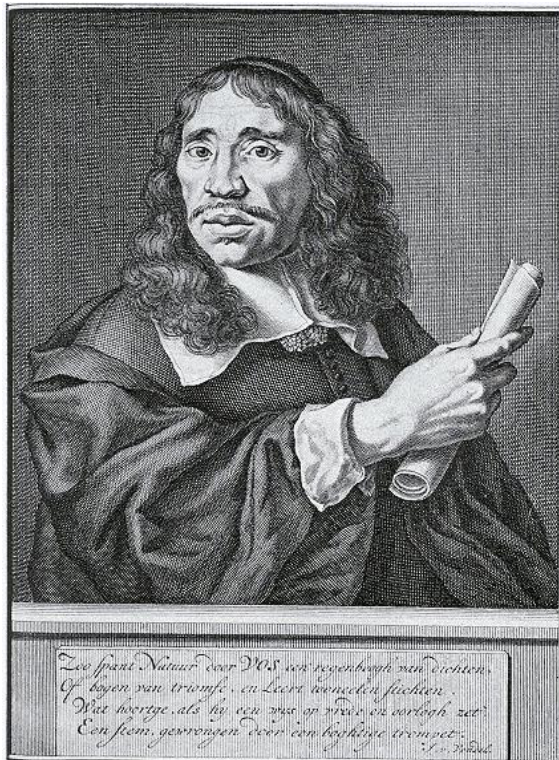
U loopt naar eigen inzicht en initiatief. We wensen u veel wandelplezier en danken u voor uw bijdrage als Vriend. Uw steun en betrokkenheid zijn van groot belang voor Stadsherstel. Niet alleen omdat u de projecten van Stadsherstel ondersteunt maar u draagt ook letterlijk bij aan het bewaren van gebouwd erfgoed in en om Amsterdam voor nu en de toekomst. Dankzij een Vriendenbijdrage hebben we bijvoorbeeld de Muiderpoort en De Hollandsche Manege kunnen kopen. De crowdfundingactie voor De Hollandsche Manege was vorig jaar een groot succes. Dit jaar gaan we met de bijdragen van De Vrienden bijvoorbeeld de klok in de Muiderpoort restaureren. Die gaat weer op tijd lopen. Elke bijdrage voor nieuwe crowdfundingprojecten is natuurlijk van harte welkom.

N. BERCHEM - ALLEGORIE OP DE UITBREIDING VAN AMSTERDAM

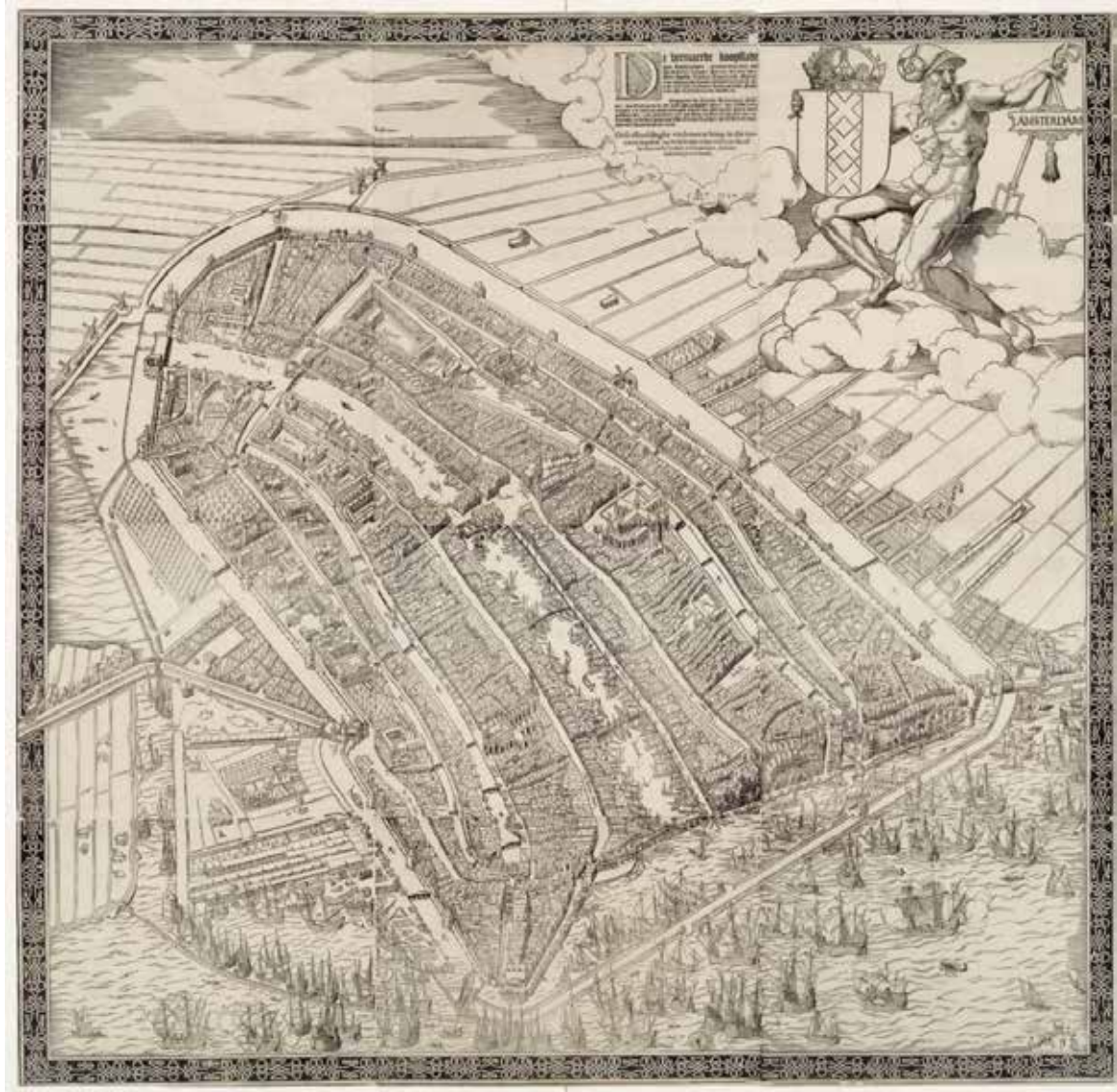

De stedemaagd omringd door de Klassieke goden toont trots de stadsuitbreiding op de plattegrond van 1662 in haar hand. De faam bazuïnt de roem van Amsterdam naar alle windstreken.

JAN VOS - DE VERGROOTING VAN AMSTERDAM

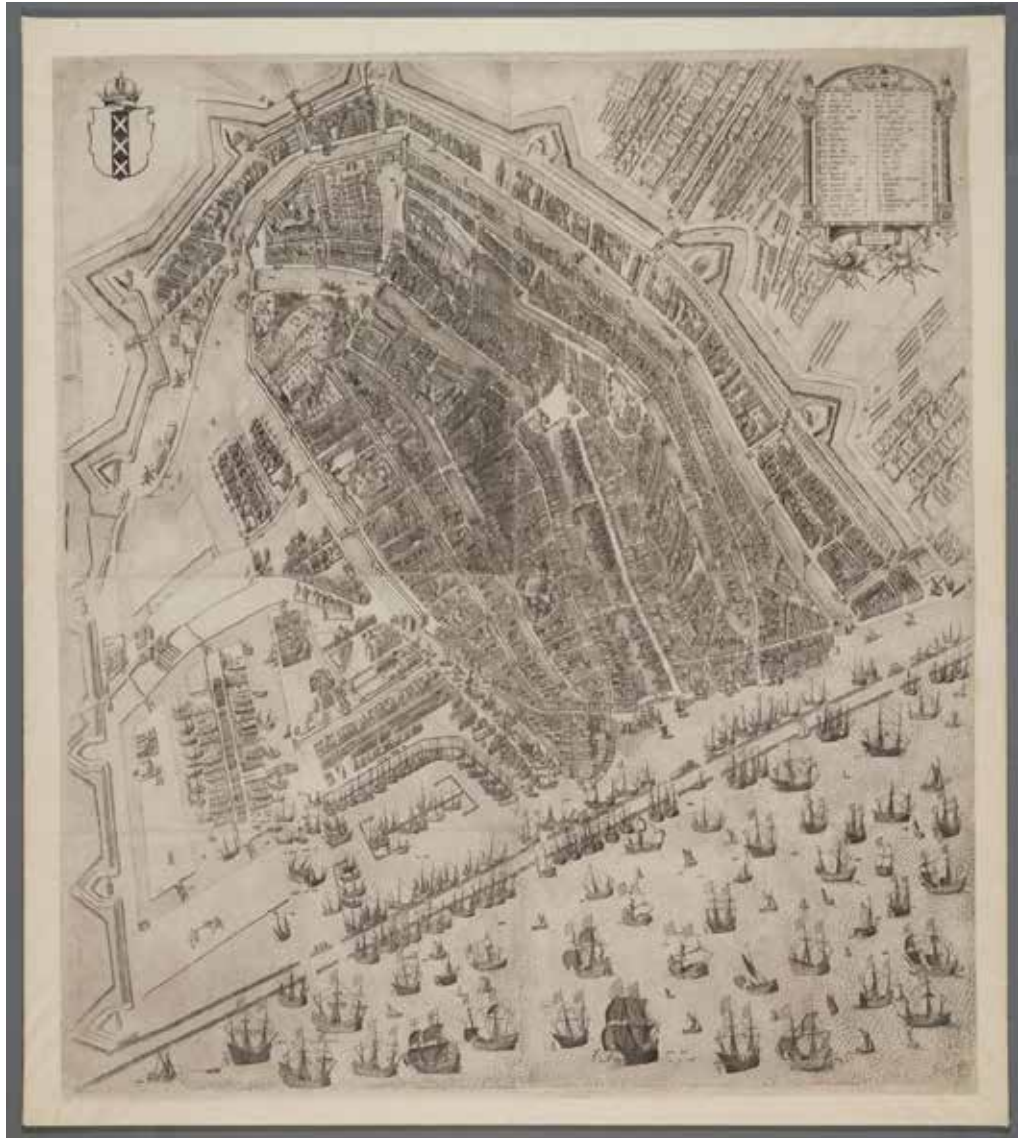
“Z’omgordt haar rug met meer dan zes en twintigh punten van steenen wallen, die tot noodweer zijn gebouwt Haar ruime boezem pronkt, om heerlijk uit te munten. Op zee, met duizenden van scheepen, zwaar van hout”.

DE MIDDELEEUWSE MUUR VAN 1481 - "MIJN WATEREN ZIJN MIJN MUREN" (J. VOS)

Eeuwenlang was dit het adagium van Amsterdam. Een stadje, slechts via het water of een aantal dijkjes te bereiken, zag dan ook lang niet de noodzaak van een beschermende stadsmuur. Bovendien was de drassige moerasachtige bodem niet echt geschikt voor de bouw van een zware muur. Wel kwam er steeds een aarden wal aan de binnenzijde van de uitgegraven vestinggrachten zowel aan de Oude- als aan de Nieuwezijde. Pas na een inspectiereis van landsheer Maximiliaan van Oostenrijk in 1481, maar vooral door de dreiging van Utrecht, werd begonnen met de bouw van een stenen stadsmuur. Een kostbare onderneming niet alleen vanwege de slappe bodem maar ook door de import van duur natuursteen uit Bentheim. De natuurstenen basis was beter bestand tegen het zoute water en daar bovenop werden Leidse of Vechtse bakstenen gemetseld. Boetes werden gebruikt ter financiering, het beledigen bijv. van een burgemeester kostte 100.000 stenen! Heigeld werd vooral betaald door de kloosters, die veelal aan de muur kwamen te liggen. Zo kwam een muur van vijf kilometer tot stand met drie grote toegangspoorten en vijf kleine en 26 torentjes. Zo kon de stad 's nachts veilig op slot en werden de sleutels op een kussen naar het stadhuis gebracht!

(Kaart van Cornelis Antonisz. 1544)

DE EERSTE EN TWEDE UITLEG 1578-1596

In 1564 boden de bewoners uit de Lastage, gelegen buiten de stadsmuur, de landvoogdes een smeekschrift aan, vol klachten over de onwil van Amsterdam hun handel en belangrijke scheepsbouw te beschermen. Niet verwonderlijk omdat in de Lastage juist veel gereformeerde scheepsbouwers en kooplieden woonden. Hun kans kwam met de Alteratie van 1578. Nog in dat zelfde jaar werd vanaf de Montelbaanstoren begonnen met een schans naar de Amstel. Maar pas na 1585 verliep het werk vlot mede door de inzet van gevangenen. Al in 1586 kwam een omwalling met 11 bastions parallel aan de oude muur tot stand, van de Amstel tot voorbij de Haarlemmerpoort. Vanaf 1592 werden de eilanden Uilenburg, Marken en Rapenburg in het IJ aangeplempt voor de scheepsbouw en Vlooienburg in de Amstel. Daar omheen kwam een wal met bastions ter bescherming.

(Kaart van Pieter Bast, 1597)

DE DERDE UITLEG 1610-1615

Maar weer werd door de grote stroom immigranten de stad snel overbevolkt. Nu kwam vooral aan de westkant het illegaal “buitentimmeren” voor. De stad vroeg en kreeg van de Staten in 1609 het octrooi om de stad te vergroten. Wel op voorwaarde van een schadeloosstelling bij onteigening. Dat werd een dure grap omdat er vroedschapsleden waren, die met voorkennis stromannen al gronden hadden laten opkopen. Na verschillende ontwerpen werd uiteindelijk gekozen voor de aanleg van Prinsen-, Bickers- en Realeneiland bestemd voor de scheepsbouw, de concentrische grachtengordel tot de Leidsegracht als woongebied voor de elite en de Jordaan volgens het bestaande slotenpatroon als volksbuurt. De verdedigingswal werd nu met bolwerken versterkt na het gratis advies van “de stedendwinger” prins Maurits.

(Kaart van Joan Blau, 1649)

DE VIERDE UITLEG 1656-1662 - “RUK ALLES UIT DE WEEGH VOOR BOLWERK EN GORDIJNEN. EEN RIJKE STAD VEREIST EEN RIJKELIJKE WAL” (J. VOS)

Rijk was de stad als “Centrum van de wereld” geworden. De bloei van handel en nijverheid moest beschermd worden. De noodzaak was gebleken tijdens de mislukte aanslag van stadhouder Willem II in 1650 op Amsterdam, toen de verdedigingswerken onvoldoende bleken. Bovendien was de scheepsbouw op Kattenburg, waar de Admiraliteit huisde, en later Oostenburg waar de V.O.C. heen was verhuisd, totaal onbeschermd. In combinatie met de verdere uitleg van de haven tot Outewael werd het vestingontwerp in 1657 aan de vroedschap voorgelegd. De totale fortificatie met bolwerken was een megaproject dat werk verschafte aan duizenden arbeiders. Daarbij kwam ook nog in 1662 een plan tot een verdere systematische staduitleg van grachten, radialen, straten, pleinen en poorten van Daniël Stalpaert. Vooral tijdens de “twaalf nachten” (tussen Kerst en Driekoningen) bracht de grondverkoop voor het bekostigen van de plannen veel op. Ondertussen was in 1663 het metselen van de nieuwe wal al gevorderd tot de oude fortificatie. Zo kwam een muur met 26 bolwerken en 25 molens tot stand. Zo werd Amsterdam een ommuurde metropool door en voor een koopmanselite met een weloverwogen ordening van alle stedelijke functies. (Kaart van Frederick de Wit, 1688)

We beginnen de wandeling waar we hem ook zullen eindigen, bij Museumwerf 't Kromhout. Ook een dierbaar maar ook zeer uitdagend project van Stadsherstel dat als bruidsgeschenk in 2000 meekwam met de inboedel van het Amsterdams Monumenten Fonds. Hoe dat ging behandelen we aan het einde van de wandeling. Nu terug naar het begin, Museumwerf 't Kromhout.

1

MUSEUMWERF 'T KROMHOUT STADSHERSTELPAND

De werven van de Admiraliteit en de VOC kwamen met de Vierde Uitleg binnen de stadsmuren van Amsterdam te liggen. Op het land ten noorden van de Nieuwe Vaart bleef lange tijd ruimte beschikbaar voor kleinere en ook particuliere ondernemingen. Scheepswerven en daaraan gelieerde bedrijven. De Hoogte Kadijk was op 11 mei 1757 nog een onbetekenende locatie toen Neeltje Hendrikse de Vries met haar man, de sloopstimmerman Doede Jansen Kromhout, een stuk grond aan de Nieuwe Vaart verwierf. Scheepswerf 't Kromhout bleef een eeuw lang één van de vele kleine werven in Amsterdam.

Op 11 maart 1867 kwam daar verandering in toen de familie Goedkoop de werf in haar bedrijvenbestand opnam. Zij maakten dat de naam Kromhout in scheepvaart kringen legendarisch zou worden. De familie Goedkoop moderniseerden het kwakkelende bedrijf om hun andere scheepsactiviteiten te faciliteren. In 1873 werd een nieuwe - met stoomkracht uitgeruste - helling in gebruik genomen en in 1888 werden de houten overkappingen vervangen door een - met elektriciteit verlichte - gietijzeren hal. De hal was afkomstig van de in het jaar ervoor gehouden Tentoonstelling van Voedingsmiddelen, die plaatsvond op het huidige Museumplein.

De tweede kap kwam in 1899 waarin plaats was voor een kleine smederij en een machinefabriekje. Hier gingen de Goedkoop's scheepsmotoren produceren. Eerst nog stoommachines maar later zeer betrouwbare verbrandingsmotoren. Deze Kromhout motoren werden wereldberoemd. Het werd de belangrijkste pijler van het bedrijf. In 1904 waren er bij 't Kromhout 185 man in dienst. Waarvan 65 bij de machinefabriek. De zaken gingen zo voorspoedig dat in 1908 aan de andere kant van het IJ een grote fabriek geopend werd. Deze Kromhout Motoren Fabriek bloeide in de wederopbouw van de vorige eeuw nog even op, maar kon het net als de andere zware industrie in de jaren zestig niet meer bolwerken. In 1966 werd het overgenomen door VMF Stork.

Van de werf 't Kromhout aan de Nieuwe Vaart was al eerder afscheid genomen. In 1911 was het overgedaan aan de firma Wed. J.L. Ceuvel, eigenaar van de ernaast gelegen werf Vredenhof. Samengevoegd bleven beide werven hier nog tot 1967 in bedrijf. Toen werden ze overgenomen door Scheepswerf Volharding in Amsterdam-Noord. Daar herinnert de broedplaats De Ceuvel nog aan een stukje roemruchte scheepshistorie van Amsterdam dat zijn oorsprong vond op werf 't Kromhout aan de Nieuwe Vaart.

Hoe het verder is gegaan met de werf lezen we aan het einde van de wandeling.

We gaan links de Hoogte Kadijk op en slaan bij de vroegere elektriciteitscentrale rechtsaf naar Geschutswerf om bij het water weer naar links te gaan. Stop bij de brug over het water om het gebouw links te bekijken.

2

AQUARTIS

In 1903 werd hier de eerste kolengestookte elektriciteitscentrale van Amsterdam gebouwd en kon het GVB tramlijn 10, als eerste elektrisch, laten rijden. Aan het Entrepotdok kwam de losplaats en opslaggebouw voor kolen. Vanaf 1955 werden er steeds meer gebouwen gesloopt behalve het machinegebouw. Op de bogen van de kolencentrale kwam Aquartis van atelier Zeinstra en Van der Pol in 2001 te staan.

Het Entrepotdok heette aanvankelijk Nieuwe Rapenburgergracht aan het oostelijk eind waarvan men al in 1659 begonnen was aan de bouw van de Muiderpoort! Maar bij de nieuwe indeling van het gebied voor de scheepsbouw rond de Nieuwe Vaart kwam de uitvalsweg meer westwaarts in de Plantage te liggen. De bouw van de muur werd stopgezet en men begon opnieuw met de bouw van een tweede Muiderpoort op de huidige plek.

[We stekende brug over en rechtsaf nu naar de Muiderpoort maar zien eerst voor ons het centrale fronton van de Oranje Nassau kazerne.](#)

3

ORANJE NASSAU KAZERNE

Op de plaats van vroegere Heertjeslijnbaan (links op prent uit 1754 met Muiderpoort van 1662) werd de kazerne Saint-Charles gebouwd tijdens de Franse tijd en betaald door de burgerij door de inning van vijf procent huurwaarde van de woning of anders moest men soldaten inkwartieren. Het ontwerp was van Picot de Moras volgens het Vaubantype, d.w.z. zonder gangen tussen de manschapszalen en alleen een centrale gang, en werd uitgevoerd o.l.v. de stadsbouwmeester A. van der Hart. In 1814 werd de kazerne omgedoopt tot de Oranje Nassau Kazerne en werd in het centrale fronton de keizerlijke adelaar vervangen door de leeuw van Nassau. Het 276 meter lange gebouw was echter te vochtig voor huisvesting van soldaten maar niet voor dieren. Toen Artis nl in 1839 zijn eerste aankoop deed van een rondreizend circus met olifanten, leeuwen en tijgers weigerde Amsterdam aanvankelijk toestemming. Tot 1840 verbleven de dieren in de kazerne. Na 1860 werd het gebouw aan het Rijk overgedragen en diende het vooral voor opslag en als militaire postduivendienst. In de twintigste eeuw werd het weer een kazerne en militair keuringsgebouw. Maar na een dreigende sloop werd het gebouw gered en in 1992 door architectenbureau van Stigt omgebouwd tot woningen en kantoren. Met Van Stigt hebben wij vele andere mooie projecten mogen doen zoals: De Hollandsche Manege, De Haarlemmerpoort, De Vondelkerk en de Posthoornkerk, maar ook pakhuis De Zwijger en De Hallen.

(Het gehucht Oetewaal in 1660.)

[We lopen langs het water richting Muiderpoort.](#)

4

ARTIS

Het in 1838 opgerichte Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra kocht het buiten Middenhof in de Plantage. Maar voor de eerste aankoop van 1839 was het noodzakelijk om aan beide zijden van de Nieuwe Prinsengracht grond te kopen. De bezoekers, aanvankelijk alleen leden en vanaf 1852 ook introducties in september, moesten met een veerpontje de tuin bezoeken. De beroepsscheepvaarders konden dus gewoon Artis 's nachts stiekem bezoeken. In 1866 werd de gracht gekocht en werden er vijvers gemaakt met een bruggetje van de huisarchitect G. Salm. In 1877 kwam er een forse uitbreiding, zodat het beroemde Aquarium kon worden gebouwd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kon Artis niet alleen open blijven met de dieren maar ook onderdak bieden aan talloze onderduikers boven de dierenverblijven. Vanaf deze kant kijken we naar de magazijnen en werkplaatsen van G. en A. Salm.

5

MUIDERPOORT STADSHERSTELPAND

Op deze plek begon men dus in 1662 aan een tweede Muiderpoort, nu aansluitend op de uitvalsweg naar Muiden. De Muiderpoort hoorde tot de vijf hoofdpoorten, die alle wachtlokalen, een administratiekantoor en wapenkamer hadden. Het ontwerp van architect G.B. Swanenburgh diende als model voor de Weesper- en Utrechtsepoort. Niet, zoals wel eens wordt beweerd, om de vijand te misleiden maar om kosten en tijd te besparen. Daarom werd alleen de Muiderpoort volledig met zwaar natuursteen gebouwd. Of dat de reden is geweest voor verzakking van de poort en een deel van de muur in 1769, is niet duidelijk. In elk geval werd de nieuwe poort van architect C. Rauws, met beeldhouwwerk van A. Ziezenis, met 3563 palen stevig onderheid. Zodat de dikke buitenmuren van één tot anderhalve meter van het rechthoekig poortgebouw stevig stonden. De achthoekige koepel en lantaarn zijn van hout, hoewel met leien en lood bekleedt. Kenmerkend is de terugkeer naar het Classicisme en de Dorische orde met gedrongen zuilen en fries met triglifien. Aan de stadzijde zien we een fronton met het oudere stadswapen met de kogge. Er kwam een houten brug de Plantage in. Aan de veldzijde in het fronton het stadswapen met de drie Andreaskruizen en over de Singelgracht een stenen brug met twee houten ophaalbruggen en hekkepoortje. Het poortje siert nu de toegang tot het Flevopark. Tot 1865 werden de stedelijke accijnzen hier geheven en werd het gebouw vervolgens gebruikt als bergplaats, politiepост, beeldhouwersatelier en bureau voor fiscale documentatie. Tenslotte huurde in 2002 de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs de poort.

Dit gebouw hebben we onlangs overgenomen van de Gemeente Amsterdam. Zoals u ziet staat de klok stil. Deze zal binnenkort gerestaureerd worden mede dankzij een bijdrage van de Vrienden.

Steek over, ga door de poort en neem links-af de Alexanderkade. De plaquette bevindt zich op de grond op de hoek van de Alexanderkade en de Kazernestraat.'

6

PLAQUETTE BOLWERK 23 OETEWAAAL / MOLEN DE RUYTER

Met de uitleg in 1657 van de haven moest het gehucht Oetewaal hier verdwijnen en de inwoners verhuizen. De molen de Ruyter was afkomstig van de oude stadswal bij de Sint Anthonispoort en was één van de zes molens, die waren gesloopt van de oude bolwerken. Omdat de korenmolens belangrijk waren voor de voedselvoorziening kregen molenaars een ruime verhuisvergoeding bovendien was de windvang op het bolwerk zeer gunstig. Maar in 1726 moest de molen alweer verhoogd worden door de hoge bommen in de Plantage. Met de bouw van de kazerne was dat weer een probleem en werd de molen in 1863 afgebroken.

Blijf langs het water lopen tot de volgende brug met links het centrale plein aan de achterkant van de kazerne.

7

ZES "URBAN VILLA'S" LANGS DE ALEXANDERKADE

In 1988 werd, na een workshop van een week o.l.v. Atelier Pro, door zes buitenlandse architecten afspraken gemaakt over de eigen identiteit (bij enige zichtbaar) en verscheidenheid bij hun ontwerp op het voormalig exercitieterrein. Op de foto is ook nog de verdwenen Funenkerk zichtbaar. Van west naar oost K. Yagi (Jpn) lotus met blaadjes, A. Tombazist (Gr) met timpaan, C. Brullman (Fr), P. Pinell (V.S.), T. Lyneborg (Den), J. Baley (U.K.).

Bij het laatste gebouw lopen we naar de achterkant van dit gebouw op het Ir. Jakoba Mulderplein voor huisnummers 170 t/m 198 voor

8

PLAQUETTE BOLWERK 24 OOSTERBEER/ MOLEN DE GOOYER

Op de prent is niet alleen het bolwerk met de molen en de kanonnen te zien maar ook een zgn. monnik. Dit was een torentje op de waterkering (beer) om te voorkomen dat iemand eroverheen kon lopen. De waterkering beschermde bij vloed het achterland met de dijk naar Diemen en Muiden, die hier de stad verliet. In documenten uit 1603 en 1608 kochten de gebroeders Willemsz. uit Gooiland de molen, die ten zuiden van de stad bij de Heiligeweg stond. Maar in 1651 is er sprake van de verkoop aan Jan Minuit "de helft van een tarwemolen genaemt de Goyer, gestaen opt land van den Leprosen alhier aen de oostzijde van den Amstel". Vervolgens koopt Minuit ook nog twee keer een kwart en is hij in 1662 volledig eigenaar. Vermoedelijk niet alleen om de gunstige windvang maar ook om de aantrekkelijke verhuisvergoeding en opdrachten zoals o.a. het malen voor het Stadsarmenhuis, verhuist hij in 1663 naar Oosterbeer. Het verplaatsen van houten molens

was gebruikelijk vooral in tijden van gevaar. In 1725 werd de Gooyer van een standaardmolen een bovenkruier geplaatst op een achtkant. Met de bouw van de kazerne werd de windvang slecht en verhuisde de molen in 1814 opnieuw.

We lopen terug naar het water en meteen rechtsaf over de Oosterbeerbrug, steken bij het stoplicht naar links over, en zien rechts aan de overzijde de straat met de naam

9

ROOMTUINTJES

Genoemd naar de herberg “de Roomtuintjes”, waar men kon overnachten als de Muiderpoort gesloten was. Veehandelaren mochten er overnachten in ruil voor melk en room voor de andere gasten van de herbergier. Rond 1880 werd de herberg gesloopt voor de bouw van de Dapperbuurt.

We steken echter over aan deze kant bij de brug. Maar we lopen niet rechtdoor naar Zeeburgerdijk 50 voor

10

GEMAAL ZEEBURG EN HET POMPSTATION STADSHERSTELPAND

Het hoofdrioleringsgemaal ligt in de wijk Zeeburg, genoemd naar de herberg die zich hier al in de zeventiende eeuw bevond. Na toestemming van het Rijk om in de Zuiderzee te lozen, werd begonnen een persbuis (smeerpip) aan te leggen, die in de buurt van Durgerdam het rioolwater in zee (Kaap Boldoot) loosde. In 1913 werd het gemaal in werking gesteld. Naast het gebouw in de stijl van Berlage kwam er ook een dienstwoning. Pas in 1982 werd het water gezuiverd en vanaf 2006 gaat alles naar de installaties op Zeeburgereiland. Stadsherstel heeft wel iets met (riool)gemalen en nam het complex op verzoek van de gemeente in 1997 over om het te restaureren. Nog steeds zijn er in de kelder drie pompen in werking en verder bevindt zich een openbare horecagelegenheid in het gebouw. Naast gemaal Zeeburg heeft Stadsherstel ook Rioolgemaal F, Het Flevogemaal en het Concertgemaal gerestaureerd of gered.

Uiteraard kunt u, mocht u dat graag willen, naar het pompstation lopen en hier terugkeren voor

11

BROUWERIJ 'T IJ

In 1911 gebouwd als badhuis door Publieke Werken nadat de Vereniging Oosterspeeltuin het ontwerp van Berlage zelf niet kon financieren. De bordjes bij de ingang voor mannen en vrouwen herinnert er nog aan. Het badhuis was bedoeld voor de inwoners van Oostenburg maar ook voor mensen uit het Lloyd Hotel zoals moeder Hannelore Grünberg, die daar verbleef na de mislukte vluchtpoging naar Cuba in 1939 daar verbleef. In haar memoires schreef zij: “Eens per week gingen wij douchen in het Gemeentelijk Badhuis bij de Molen”. Op de foto van 1941 staat nog een huizenblok dat in 1944 op last van de Duitsers moest worden afgebroken.

12

MOLEN DE GOOYER STADSHERSTELPAND

In 1814 vroeg de eigenaar van de Gooyer, na de bouw van de kazerne, bij het stadsbestuur een schadeloosstelling aan. De stad betaalde de verplaatsingskosten en bood ook het vierkante onderstuk van één van de afgebroken stadsvuilmolens aan. Aanvankelijk stonden deze molens bij Zeeburg, maar moesten daar een te grote boezem bemalen, zodat in 1759 naar de Kadijk Funen werd verhuisd. Maar ook daar konden de molens niet zorgen voor een betere waterkwaliteit. Amsterdam bleef “een schone maagd met een stinkende adem”. Zo kwam de Gooyer te staan op het vierkante onderstuk, ook nog opgehoogd met 3,5 meter steen. In 1927 dreigde de Gooyer gesloopt te worden, maar de gemeente kocht en restaureerde de molen. Na de Tweede Wereldoorlog maalde de molen voor enkele particulieren en gedurende korte tijd in de jaren '60, misschien wel toepasselijk voor een combinatiemolen, “bloedmeel”. Geen koren maar gedroogd bloed uit slachthuizen vermalen tot onwelriekende stikstofmeststof. Tegenwoordig maalt de molen niet meer, maar draait nog wel door Evert Schuurmans, afkomstig uit een echte molenaarsfamilie, die ook molenaars waren van korenmolen de Bloem. Samen met poldermolen de 1200 Roe heeft Stadsherstel de drie molens toegevoegd aan de collectie, die nu maar liefst zeven molens omvat! De drie molens zaten in een setje van zes monumenten die Stadsherstel van de Gemeente Amsterdam heeft kunnen overnemen dankzij een zeer grote bijdrage van de Vrienden. De Vrienden dragen ook bij aan het vervangen van de rieten kap van de molen.

[Ga rechtsaf de brug over de Nieuwe Vaart over met aan de andere kant kunstwerk Mbulu Ngulu](#)

13

DAGERAADSBRUG

Oorspronkelijk de Papenkerksebrug of Oeterwalerbrug (bewoners van Oetewaal bleven na Alteratie katholiek) of Eerste Schansbrug geheten, was dit een ophaalbrug om in 1877 als draaibrug de naam te krijgen van een nabijgelegen werf “de Dageraad”. Maar de brug was hinderlijk voor het scheepsverkeer en zette bij hitte uit zodat de brug dan niet meer dicht kon. Tijdens de werken “verbetering van de spoorwegtoestanden in Oost” kwam er in 1935 een vaste brug en spoorverbindingen naar de zichtbare elektriciteitscentrale op de achtergrond en het Oostelijk havengebied.

MBULU NGULU

Van Alexander Schabracq

De naam van het kleurrijk kunstwerk komt van de Bakota stam uit Gabon. Daar is het een beeld bij een graf, dat waakt over de geest van de overledenen. Hier waakt hij over het welzijn van ons die proberen hier veilig over te steken.

(De Gooyer - foto van Jacob Olie uit 1896, molenaar de Boer en knechten bij kruias.)

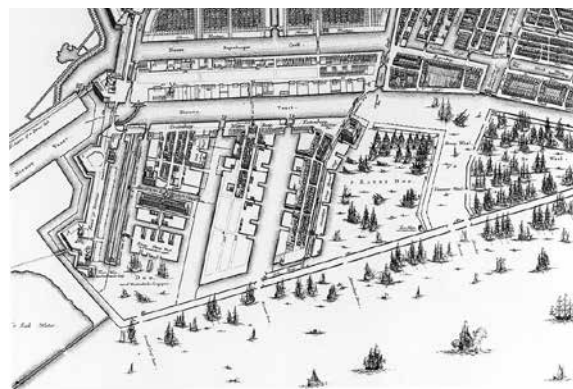

Steek dus aan deze kant voorzichtig over naar het moderne gebouw op de kop van de Czaar Peterstraat waar eens de Oosterspeeltuin stond “als praktische oplossing van het probleem van de opvoeding van de grote-stadsjeugd”. Steek dan over naar het pleintje bij de Oostenburgergracht.

14

OOSTENBURG

De VOC verhuisde naar Oostenburg, toen Rapenburg voor alle scheepsactiviteiten te klein werd. In 1660 ontwierpen D. Stalpaert en Dankertsz. de Rij een zeer planmatig vroeg-industrieel complex op 5 afzonderlijke eilanden voor: lijnbanen, woongebied, Zeemagazijn, werkplaatsen en werfeiland. Op de kaart van D. de Broen is dit duidelijk te zien. De VOC moest zelf zorg dragen voor het ophogen van de grond door het graven van grachten. Al in 1663 was de werf operationeel en liep het eerste retourschip van stapel. Na het faillissement van de VOC in 1799 nam de Admiraliteit bezit van een deel van de gebouwen. Tot in de twintigste eeuw bleef aan de oostzijde de Rijksgeschutswerf gevestigd. Aan de westzijde was inmiddels P. van Vlissingen begonnen met een machinewerkplaats.

1 Oost Indische Magazijn en Scheeps-Timmerwerf, door Gerard de Broen, 1732

Loop nu van het pleintje af met rechts de Sporthal, (in feite steken we nu over de deels gedempte Oosterburgervaart over) naar de

15

KOPGEBOUWEN VAN DE LIJNBANEN

Op de prent zien we dat we via een ophaalbruggetje op het lijnbaanseiland zijn gekomen met de twee mooie kopgebouwen van de lijnbanen van de Admiraliteit en de VOC. Als eerste zien we aan de zijgevel van het Admiraliteitsgebouw een plaquette van Czaar Peter de Grote, die enkele maanden in 1697-1698 meegewerkt heeft op de werf aan de bouw van het schip "Peter en Paul". Het VOC-gebouw is veel groter dan het Admiraliteitsgebouw omdat hier ook de equipagemeester woonde, verantwoordelijk voor de uitrusting van de schepen en daarom samen met de meestertimmerman de gereedliggende schepen keurde en aanwezig was bij de belangrijkste leveranties. Ook lagen hier voor de lijnbanen, touw en hennep opgeslagen. Op de kaart van de Broen zien we ook de enorme lengte van 500 meter van de lijnbanen. Want een zeilschip had gemiddeld 15 kilometer touwwerk nodig!

We lopen door langs het ontspanningslokaal van architect M. Duintjer, Oostenburgergracht 75, dat Stork-Werkspoor in 1952 voor de medewerkers liet bouwen. In feite op de plaats van de ophaalbrug van de prent, met links van de brug het pakhuis met de naam "Papekerk" of Sint Anna, omdat hier de katholieke Oetewalers kerkten. We zijn nu aan de westzijde van Oostenburg gekomen bij

(Uitzwaaien van het schip van Czaar Peter.)

16

WERKSPOORGEBOUW

Het was op deze plek dat van Vlissingen in 1827 in het voormalig rookhuis van de VOC met een reparatiewerkplaats voor machines begon voor zijn in 1825 opgerichte Amsterdams Stoomboot Maatschappij. Voor de nodige kapitaalverschaffing werd al in 1828, samen met A.F. Dudok van Heel, de Fabriek van Stoom- en andere Werktuigen opgericht. Al snel mocht de fabriek het predicaat Koninklijk voeren en had het bedrijf honderden werknemers in dienst. In 1867 ging het oude gebouw door een brand verloren. Vermoedelijk is het huidige gebouw uit 1868 van A.L. van Gendt. Aanvankelijk werden vooral machines gebouwd voor stoomschepen en de suikerindustrie maar steeds meer voor spoorwegaanbouw. De naam werd nu Nederlandse fabriek van Werktuigen en Spoorwegmaterieel en, na de afsplitsing van een deel naar Utrecht, in 1929 "Werkspoor N.V." In 1954 volgde een fusie met Stork. Het gebouw is in 2015 prachtig hersteld door architect R. Smook en heeft een andere bestemming gekregen.

We lopen dan terug naar de Czaar Peterstraat en moeten helaas constateren dat behalve de Nieuwe Vaart, aan de overkant nog weinig herinnert aan vroeger zoals de vele molens, scheepswerven en sporen. We gaan de Czaar Peterstraat in en linksaf bij de Eerste Menno Coehoornstraat in. Als we rechtsaf de Eerste Menno Coehoornstraat waren ingegaan waren we gekomen bij een school met speelplaats met onder het gebouw de restanten van

(Foto Jacob Olie, 1896, De Nieuwe Vaart.)

17

BOLWERK 25 JAAP HANNES

Jaap Hannes was de naam van het buurtschap aan de Diemerzeedijk genoemd naar de herbergier die, bij de toegangsweg naar Amsterdam, al rond 1500 hier zijn nering had. Een groot moerassig gebied, de zgn. Rietlanden, lag hier vóór de stadsmuur bij het bolwerk, sinds 1804 het Sint Pieterkerkhof. Een begraafplaats voor armen, pestlijders, verdronken drenkelingen en ter dood veroordeelde misdadigers. Vaak dreven de kisten gewoon in het grondwater een enorme stank verspreidend, zodat zelfs de soldaten van de kazerne daar over klaagden. In 1864 werd de begraafplaats gesloten en de graven geruimd. Jaap Hannes is het enige bolwerk zonder molen zoals rechts op de prent is te zien.

Waarom als enige geen molen op het dit bolwerk? Omdat u op de plek (op de hoek naar het parkje) staat waar, zoals op de kaart is te zien, al een houtmolen van de VOC stond.

Steek de Conradstraat (oorspronkelijk een gracht naast de lijnbanen) over en kijk even naar links en rechts: dit is ongeveer de lengte van de lijnbanen van de kophuizen tot het spoor.

Het kunstwerk "de Kogelbron" van C. Mayer. Loop het parkje in. De granieten bol draait bij de juiste waterdruk, anders wil een "handje" ook helpen.

18

HET NIEUW MAGAZIJN VAN 1720

“een swaar treffelijk Pakhuys van ongelooflijke dikke muren, bekwaam eeuwen te staan”

In de Achttiende Eeuw vervoerde de VOC steeds meer massaproducten, zodat zelfs het Grote Oost-Indisch Zeemagazijn niet voldeed voor de opslag van goederen. Vier pakhuizen werden samengevoegd tot één vierkant gebouw van 40x40 meter, vermoedelijk gebouwd door J. Borsman. Geen specerijen maar koffie, suiker, katoen, zink, tin en op de binnenplaats verfhout werden hier opgeslagen. Vooral tijdens de periode dat Van Vlissingen hier machines voor de suikerindustrie vervaardigde leed het gebouw een zwaar bestaan als fabriek. Vóór de huidige bestemming als appartementsgebouw was er een laboratorium van Werkspoor in gevestigd. Dankzij de dikke muren bestaat het steeds gewijzigde gebouw nog steeds, samen met het kopgebouw van de lijnbaan, de enige twee overgebleven gebouwen op Oostenburg van de VOC. Wel zijn er archeologische resten gevonden op de compagniewerf.

Loop via Oostenburgerkade, op de route kaart de stippellijn langs het water, en sta na het tweede blok even stil om het hele dwarsgrachtje af te kijken om de lengte te zien van het ingestorte

(Het Nieuwe Magazijn in 1895 met rechts het spekhuis.)

19

OOST-INDISCH ZEEMAGAZIJN

Het meer dan 200 meter lange Oost-Indisch Zeemagazijn van stadsarchitect D. Stalpaert stond tegenover het Nieuwe Magazijn op het eerste eiland. Het grootst industriële gebouw van zijn tijd was net als de werf al in 1663 in gebruik genomen en diende als centrale opslag-, bewerkings- en distributiecentrum. “Langs de voorgevel heeft men het porcelein-magazijn, peperzolder en fijne specerijen, de cauris (schelp) wordt hier ook uitgezocht. Op de derde verdieping ook specerijen en peper los en in balen. Op de vierde verdieping de kaneelzolder. Het uitschot der specerijen wordt op de vliering gelegd, op welk voorheen zeilenmakerswerkplaats plagt te zijn” schreef de stadshistoriëschrijver J. Wagenaar in 1758. In 1752 was de zeilmakerij namelijk verhuisd naar een gebouw naast Het Nieuwe Magazijn. Na het faillissement van de VOC vervielen de gebouwen aan de Staat. Het Oost-Indisch Zeemagazijn werd in 1820 verkocht aan korenhandelaren voor korenopslag. Maar in 1822, vermoedelijk door overbelasting, stortte het enorme, met 6149 heipalen onderbouwde Zeemagazijn in. Recente opgravingen hebben wel aan het licht gebracht dat de zandlaag uiterst dun was waar op het kolossale gebouw rustte.

Op het tweede en derde eiland waren de werkplaatsen en gebouwen voor de scheepsbouw zoals de spijkerloods, smederij en nagelmakerij en scheepstuig. Tenslotte, bij het Y lag de werf met scheepshellingen

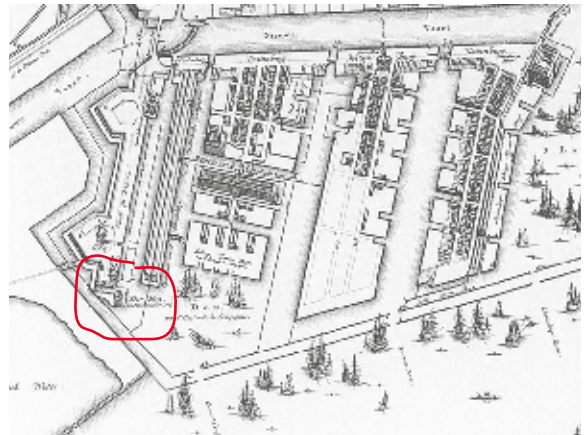
waar ruim 500 schepen in anderhalve eeuw werden gebouwd. De scheepshellingen zijn bij de bouw van het glazen INIT gebouw, door de archeologen gevonden.

Ga na het vierde blok naar rechts de Cruquiusstraat in, kruis weer de Conradstraat en Czaar Peterstraat naar het Funenpark. Daar zien we vier forse sculpturen van G. Lester, die als opgegraven stukjes aardewerk, fragmentarisch de geschiedenis vertellen. Links buigt de derde sculptuur zich als een enorme golf over

BOLWERK 26 ZEEBURG EN MOLEN DE ZON

Het laatste bolwerk bij het Y en bolwerk Jaap Hannes lagen aanvankelijk zeer toepasselijk bij de stadswal Keerweer. Na de overwinning van admiraal de Ruyter bij het Deense eiland Funen op Zweden, werd de naam van het eiland veranderd in Funen. Bij de opgraving in het jaar 2000 is de punt van het bolwerk blootgelegd, met zijmuren en schildmuur van oranje bak- en natuursteen. De geschiedenis van de molen de Zon begon als korenmolen in 1716, nadat een eerdere korenmolen in 1685 bouwvallig was geworden. Maar spoedig werd de molen gebruikt voor het malen van verfstoffen en run (boombast voor looien). In 1748 werd een vergunning afgegeven voor het malen van het zeer giftig loodwit (voor verf) omdat de molen toen ver buiten de bebouwde omgeving stond. Dat was in 1856 niet meer het geval en daarom werd de molen in Vijfhuizen weer herbouwd tot korenmolen. Op de prent van 1887 zien we het bolwerk met de restanten van de stadsmuur en op de achtergrond de chocolademolen "De Goede Verwachting". Deze molen was in 1801 op het fundament opgetrokken van de boomolen, die van 1689 tot 1781 diende voor het boren van kanonlopen voor het scheepsgeslacht.

Doorlopen tot spoordijk, linksaf naar het einde van de Czaar Peterstraat. Volg hier de stippellijn op de routekaart. Daar stond eens het teerhuis.

TEERHUIS

Wegens brandgevaar was het gescheiden van de lijnbaan door water.

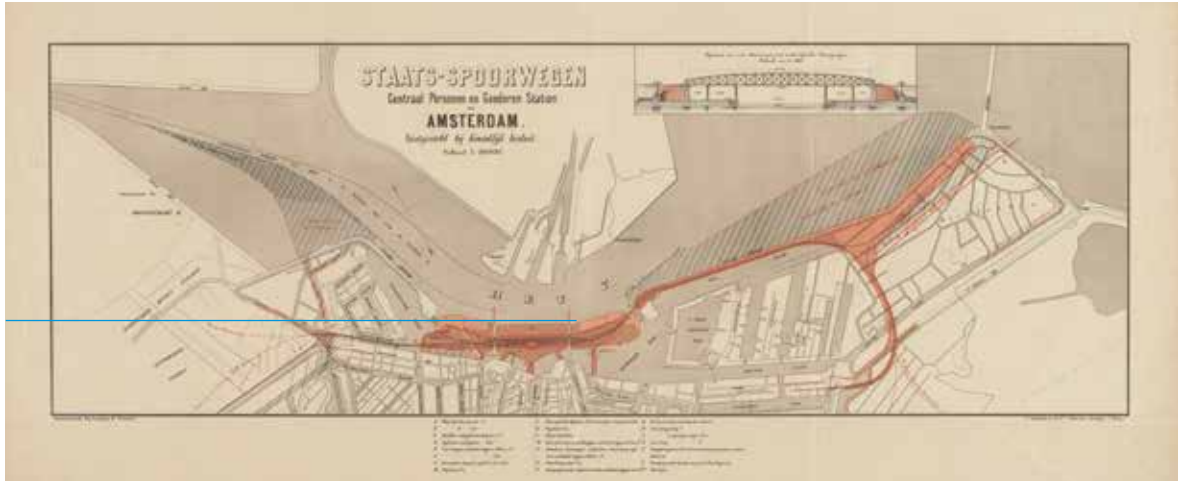
Bij het viaduct zijn we aan het einde van de Vierde uitleg en de muur met bolwerken gekomen en zouden eertijds in het Y terecht zijn gekomen. Nog eenmaal kijken we met de prent terug vanaf het Y en sluiten ook af met een citaat van Jan Vos :

“ Zo wordt een visscherbuurt de haven aller zeeën”.

Aan de andere kant van het spoor zien we bij de tram naar IJburg het enorme Kunstwerk "Voor de bijen" of Bijentafels van F. Mander-sloot met uitlegbord!

We zijn nu in het Rietlandpark van het Oostelijke havengebied gekomen. We lopen over het Rietlandpark richting Oostelijke Handelskade.

(1869. Kaart met het bij Koninklijk Besluit vastgestelde ontwerp voor het nieuwe Centraal Station in het IJ.)

HET RIETLANDPARK

Aan de oostzijde van Amsterdam lag een drassig gebied, de Funen. De naam komt van een eiland voor de Deense kust waar Amsterdam connecties mee had. Vanaf 1402 enigszins beschermd door een zomerkade, de Kadijk. Deel van deze buitenpolder werd geannexeerd met het voltooiën van de fortificatie van de vierde uitleg in de tweede helft van de 17e eeuw. Het water dat hier lag werd het Zieke Water genoemd, waarvan de opbrengsten van de visrechten voor het Pietersgasthuis bestemd waren.

Begin 19e eeuw werd dit water drooggelegd en toen ontstonden de Stadsrietlanden. Het bleef een ruig gebied waar bijvoorbeeld de Schutterij tot 1888 hun oefeningen hielden. Met het ontwikkelen van de kades buiten de Oostelijke eilanden voor de opbloeiende scheepvaart, door het graven van het Noordzeekanaal, werd het achterliggende gebied belangrijk voor de overslag van goederen. Vooral toen de spoorwegen deze

taak meer en meer overnamen ontstond hier een steeds uitdijend rangeeremplacement. Alle havenactiviteiten drongen steeds verder oostelijk op, het Borneo-eiland nam het noordelijkste restje van de Stadsrietlanden in beslag en de spoorhaven werd gegraven. Dit hele gebied werd tot de 80-er jaren van de vorige eeuw in gebruik genomen door diverse soorten havenactiviteiten. Daar kwam een einde aan in toen in de IJ-polder de westelijke zeehavens werden gegraven en alles richting IJmuiden verhuisde. Wat er nu met het gebied gebeurt ziet u met eigen ogen.

We zijn nu aangekomen op de Rietlandenpark 371, het Quarantainegebouw voor emigranten. Vroeger was de ingang aan de Oostelijke Handelskade 34a en het gebouw stond bekend zoals de naam boven de deur aangeeft: ontsmettingsgebouw.

21

QUARANTAINEGEBOUW VOOR EMIGRANTEN STADHERSTELPAND

Het voormalige badhuis en ontsmettingsgebouw maakte deel uit van bij het naastgelegen Lloyd Hotel. Het is in 1920-23 voor de N.V. Koninklijke Hollandsche Lloyd gebouwd door de Evert Breman, toen de stadsarchitect van Amsterdam. Migranten, meest afkomstig uit Oost Europa, die met een schip van de Lloyd naar Zuid-Amerika wilden reizen, werden hier gecontroleerd op luizen en op besmettelijke ziekten. Hun kleding werd ontsmet.

(Ontsmettingsgebouw, foto uit 1987.)

Het werd ook gebruikt als quarantainegebouw, voor landverhuizers die een ziekte onder de leden hadden. Het huidige gebouw is de hoofdvleugel. Samen met verdwenen verbindingen met het hotel vormde het een U-vormig geheel om een binnenplaats heen. De vormgeving is vrij sober. Bijzonder is wel de geveltop, gelijkend op die van het hotel, met repeterende ojiefvormen (afwisselend bol en hol), zoals je bij enkele oude panden in de binnenstad kunt vinden.

Bad, brood en bed

Die efficiëntie van de KHL zat 'm in de inrichting van het gebouw. Naar binnen aan de ene kant, via de wachtruimte en het 'vuile trappenhuis' naar de was- en ontsmettingsruimten op een van beide etages. Na grondige reiniging via het 'schone trappenhuis' aan de andere kant van het gebouw er weer uit. Voorzien van een schone badjas en gummi-schoenen direct de lange gang in, die het Quarantainegebouw met het Lloyd Hotel verbindt. De eigen kleding wordt in de speciale

desinfectieovens in de kelder gereinigd. Een nacht of meer slapen in stapelbedden in de grote slaapzalen van het 'landverhuizershotel'. En dan wachten op het schip van de KHL dat hen na drie weken op zee de 'Nieuwe Wereld' inloodt.

Broedplaatsen

Het gebouw is in 2008 volledig gerestaureerd en verbouwd tot eetcafé (begane grond), twaalf ateliers (vier stuks per verdieping) en twee geluidsstudio's in de kelder. Het is een officiële broedplaats, een verzamelgebouw van betaalbare werkplekken voor kunstenaars en ondernemers in de culturele en creatieve sector. Stadsherstel heeft het in 2018 overgenomen van Woonstichting Lieven De Key. Wij hebben in en rond Amsterdam circa vijftig broedplaatsen verdeeld over vijf locaties zoals in de Hesseveltschool, Pakhuis de Zwijger en Bunkers van de Geniedijk in de Gemeente Haarlemmermeer.

Naast het 'Ontsmettingsgebouw' staat het Lloyd Hotel. Vroeger was het één complex, maar nu staan ze zowel fysiek als in functie helemaal los van elkaar. De ingang is nog steeds aan de Oostelijke Handelskade.

22

LLOYD HOTEL

Net als het Quarantainegebouw en het Koffiehuis KHL is het Lloyd Hotel begin 1920 ontworpen door Evert Breman. Er was plek voor 900 landverhuizers. Met aparte afdelingen voor gezinnen en voor alleenreizende mannen en vrouwen. Het is uitgevoerd in een sobere, Duits georiënteerde, expressionistische baksteenarchitectuur. Het traditionele ontwerp valt op door de symmetrische structuur aan de binnen- en buitenkant. Je ziet klokgevels met golvende contouren. Het metselwerk verwijst met zijn motieven en variaties naar de stijl die toen toonaangevend was: de Amsterdamse School. Het is een typische voorbeeld van een vroeg 20e-eeuws, utilitair dienstgebouw. Na het faillissement van de Lloyd werd het vanaf 1938 gebruikt voor de opvang van joodse vluchtelingen en tijdens de oorlog als huis van bewaring (voorzien van tralies). Na de bevrijding bleef het een gevangenis; vanaf 1963 tot 1989 was het een jeugdgevangenis. Sinds 2004 is het een 'echt' hotel.

De werdegang van de NV Koninklijke Hollandsche Lloyd

De geschiedenis van dit complex valt samen met die van een ander iconisch gebouw in Amsterdam, het Lloydgebouw tegenover het Centraal Station. De KHL besloot niet mee te doen met de andere rederijen in het Scheepvaarthuis aan de Kromme Waal. Zij lieten door

(Lloyd Hotel in 1939)

Breman op de hoek van de Prins Hendrikkade en de Martelaarsgracht tussen 1917 en 1920 een eigen pand neerzetten. Daartoe werd de Ramskooi, tot dan onderdeel van 'De Stille Omgang', afgesloten. Hier werden de rammen uit Texel verhandeld. Het Lloydgebouw was toentertijd een van de meest kostbare gebouwen van Amsterdam. Vanwege de tegenvallende resultaten was men echter al in 1922 genoodzaakt het pand te verlaten en de kantoren over te brengen naar hun kantoorlocatie aan de Oostelijke Handelskade. Het Lloydgebouw is verbouwd tot 'art'otel Amsterdam' en de KHL ging in 1935 als zelfstandige scheepvaartonderneming zelf ook kopje onder.

Besmette plek in oorlogstijd

In de oorlog gebruikten de Duitser het Lloyd Hotel als huis van bewaring en vooral om de Joden bijeen te brengen vanwaar ze met treinen naar de vernietigingskampen werden getransporteerd. Annette Lubbers schreef een boek over het Lloyd Hotel. Hiervoor interviewde zij 100 mensen, waaronder de Joodse Hannelore Grünberg. De moeder van Arnon, was 12 jaar toen de oorlog begon. Het is schrijnend hoe haar verhaal overeenkomt met dat van de vluchtelingen die nu een veilig heenkomen zoeken.

"Ik vluchtte met mijn ouders uit Duitsland, met ongeveer duizend andere Joden. We voeren met het schip de St. Louis naar Cuba. Maar daar aangekomen, mochten we het land niet in. Terug naar Duitsland kon niet, dus zwierven we met de boot rond, niemand wilde ons

toelaten, ook Amerika niet. Terug in Europa werden we verdeeld over een aantal landen. Wij kwamen in Nederland, eerst in een opvangkamp achter prikkeldraad. We beseften toen niet dat we voor altijd onze vrijheid kwijt waren. Daarna gingen we naar het Lloyd Hotel. Daar waren voor de gezinnen 'kamertjes' gemaakt, gescheiden door gordijnen. Het was heel gehorig, er was geen privacy. Maar ik was me niet bewust van de situatie. Ik had veel lol, er waren een heleboel kinderen en je kon er fantastisch spelen. Ik kon naar school in Zuid en we gingen op bezoek bij vrienden van mijn ouders in de stad. Maar op een gegeven moment moesten we het Lloyd uit. We gingen naar Westerbork en later naar verschillende kampen. Mijn ouders zijn allebei vermoord."

We steken over richting het water van de Veemkade.
Langs, rechts, Winkelcentrum Brazilië.

23

BRAZILIË LOODS

De oude koffie- en cacaoloods Brazilië is in 1915 gebouwd voor de Koninklijke Hollandsche Lloyd. IN de oorlog gebruikten de Duitse bezetters de Brazilië Loods voor de opslag van de door hen geroofde kunst. Er werden enige tijd ook huiden opgeslagen die van het abattoir kwamen. Het is in 1998 geheel herbouwd door architect Neutelings waarbij alle spanten zijn gebruikt en ook zichtbaar zijn gebleven. Met een lengte van meer dan 200 meter is het een van de langste gebouwen in Amsterdam.

Dan links de kade op.

Let op de ijzeren blokjes op de rand van de kade. Hierop lagen de rails van de rijdende kranen. Daaronder reden de treinen om ze te laden of te lossen.

We lopen verder naar het westen richting CS langs de nieuwbouw die hier de plaats van de pakhuizen en veembouwen heeft ingenomen.

(Loods Brazilië in 1988, gezien vanaf de loop- en fietsbrug over de Stadsrietlanden Uiterst rechts de IJhaven, naar de Javakade.)

Pakhuizen van de Vemen

Vemen waren verenigingen die van ouds her binnen een gilde van enkele gildebroeders voor gezamenlijk profijt en risico werkten. Zij waren te herkennen aan hun hoeden, om verwarring tijdens het laden en lossen te voorkomen. Naast hun draagwerk namen zij steeds vaker bepaalde taken van de handelaar over. Na de Franse overheersing bleven de Vemen in tegenstelling

tot de Gilden bestaan en groeiden steeds meer uit tot grote bedrijven die zich volledig gingen toeleggen op het opslaan en behandelen van goederen. Zij bouwden hun eigen veemgebouwen, waarbij hun naam verwijst naar hun verleden: Blauwhoeden- en ook Purperhoedenveem.

Aan de overzijde zien we het Java-eiland.

24

JAVA-EILAND

De havenactiviteiten verplaatsten zich naar het Oosten van de stad. Aan de Oostelijke Handelskade was er aansluiting met twee belangrijkste spoorwegnetwerken, die van HIJSM en Staatsspoor. In 1896 werd besloten om een eiland in het IJ aan te leggen. Verbonden met het vasteland door middel van een dam. In eerste instantie fungeerde het als golfbreker voor de Oostelijke Handelskade, maar het groeide uit tot overslag eiland. Eind 19e eeuw vestigde de KNSM zich als eerste bedrijf op het eiland. Die hield het bijna een eeuw vol, maar begin 1980 viel het doek voor de KNSM.

Java-eiland is gebouwd naar een stedenbouwkundig ontwerp van de Nederlandse architect Sjoerd Soeters. Anders dan op het KNSM-eiland is gekozen voor een speelse, moderne versie van de Amsterdamse binnenstad. Na veel Amsterdams gedoe is besloten om de kop onbebouwd te laten. Het krijgt een parkachtige bestemming.

(Links het Java-eiland met Stoomvaart Maatschappij Nederland, SMN, en rechts de Oostelijke Handelskade, thans Veemkade. Ca 1890.)

We lopen door en nog steeds volgen we het spoor van de ijzeren plaatjes op de kademuur. Links een woonblok in neoklassieke stijl.

25

PROJECT ARGENTINIË

In 2012 werd het laatste overgebleven gat aan de Zuidelijke IJ-oever gedicht. Woningcorporatie Stadgenoot ontwikkelde met Altera 66 vrije sector huurwoningen en Stadgenoot 93 sociale huurwoningen. Naast de twee expressieve woonblokken van het Parijse architectenbureau Breitman - Breitman, kreeg dit een veel soberder aanzien dan Het ontwerp is van StudioNineDots en sluit naadloos aan bij de stoere contouren van de overige panden.

(Blauwhoedenveem-Vriesseveem NV. in koelhuis Amerika. Op de voorgrond baggerschip.)

Tussen de blokken door zien we de contouren van een stuk havengeschiedenis, Panama.

26

PANAMA VOORHEEN DE HAVENCENTRALE

We zien op Oostelijke Handelskade nummer 4 De Havencentrale. Het stamt uit 1885 en is door B. De Greef en W. Springer gebouwd in wat we noemen een eclectische stijl. Boze tongen zouden ook van een ratjetoe aan stijlen spreken. Maar het werd in 2001 aangewezen tot rijksmonument. Het is de laatste getuigenis van een centraal opgewekte hydraulische energievoorziening. Deze werd in de 19de eeuwse haven gebruikt voor de levering van stoom aan hijskranen. Al in 1899 werd het gebouw uitgebreid en omgebouwd tot een elektrische centrale. Het gebouw wordt nu onder de naam Panama gebruikt als theater, danszaal, café-restaurant, concerthuis en tv studio voor talkshows.

We lopen verder langs het water en zien op het pakhuis links op uitstekende borden de naam Pakhuis Wilhelmina.

27

PAKHUIS WILHELMINA

Een gebouw met een roerige geschiedenis. Het werd in 1892 gebouwd. Bijna een eeuw later gekraakt door een groep kunstenaars. Het bleef behouden en ondergebracht in de Stichting Wilhelmina. Het is in 2003 gerenoveerd en biedt sindsdien goedkope werkruimte aan bijna honderd kunstenaars, ontwerpers en makers. Dit concept is door de gemeente later overgenomen in het 'Broedplaatsenbeleid'. In 2007 is aan de achterzijde het woon- en werkgebouw Chicago gekomen. Dat is gedeeltelijk boven het oude pakhuis gebouwd.

We lopen door en zien de 'in-gelul-kun-je-niet-wonen' Jan Schaeferbrug van 2001. Deze brug kan met kranen worden weg getild als de Sail Amsterdam manifestatie weer plaats vindt.

28

PAKHUIS DE ZWIJGER STADHERSTELPAND

Het pakhuis werd in 1933 gebouwd door Blaauwhoedenvveen-Vriesseveem voor de opslag van bederfelijke waar. Het modernste van zijn tijd. J. de Bie Leuveling Tjeenk en K. Bakker bouwden in de stijl van het nieuwe bouwen met beton, staal en baksteen. Nadat het zijn oorspronkelijke functie had verloren stond het enige tijd leeg en sloop dreigde. Ook hier veel strijd voor behoud. Het initiatief kwam van het in 1996 gekraakte naburige pakhuis Vrieshuis Amerika. De stichting Vrieshuis Amerika nam het initiatief om de gemeente te overtuigen van de vernieuwende culturele invulling. Probleem was de ontsluiting van het Java-eiland door een brug. Die zou door het pakhuis heen moeten gaan. Men kwam er niet uit tot de ontwikkelaars zich in 2003 tot Stads-herstel en architect en restauratie-specialist, André van Stigt wendden. In 3 maanden was er een oplossing.

Het gebouw bleef bepalend en bijvoorbeeld de unieke betonnen kolommen die zich naar boven verbreden tot paddestoelen, bleven behouden. Het pakhuis was toen al gekraakt. Maar die verlieten het pand begin 2005 en daarna kon met de bouw begonnen worden. Eind 2006 was het zeer opmerkelijke project voltooid.

De naam een apart verhaal

Een prijsvraag onder het personeel leverde de naam op. Het jaar 1933 was de 400-ste geboortedag van Prins Willem I van Oranje, bijgenaamd De Zwijger. Zijn naam werd veel genoemd. Maar niet één keer werd alleen 'De Zwijger' geopperd. Ook de naam van prinses, Juliana was populair. De eerste prijs was evenwel voor H.H. van Wagendonk met 'Willem de Zwijger'. Zijn motivatie was doorslaggevend: "De naam op zich zelf zal ons steeds herinneren aan wat voor het Veem vooral van zeer groot belang is: Hooren - Zien en Zwijgen". De directie maakte hier zonder verdere verklaring gewoon 'De Zwijger' van. En zo is het gebleven.

We vervolgen de wandeling door de Piet Heinkade over te steken, onder het spoor door, en de Mariniersbrug over te lopen naar Kattenburg. Meteen linksaf langs het water lopen om via de Zebra Brug in de 3de Wittenburgerdwarsstraat te komen. Bij het Windroosplein zien we links in de hoek de NZHRM.

29

N.Z.H.R.M.

We noemen het een ontwerp in neorenaissance-stijl. Het is in 1883 gebouwd door H.J. Amesz als een smederij met bovenwoningen. Aan het einde van die eeuw nam de Noord- & Zuid-Hollandsche Redding Maatschappij het in gebruik en bouwde er een door C.B. Posthumus Meyjes ontworpen botenhuis aan vast.

Rechts in de hoek het Vierwindenhuis.

30

VIERWINDENHUIS

De vier hoeken van dit complex, dat 89 koopwoningen bevat, zijn exact gericht op de windrichtingen. Vandaar Vierwindenhuis en dan ook nog eens heel toepasselijk op het Windroosplein. Eind jaren zeventig nam de Amsterdamse filosoof Fons Elders het initiatief om in een gebouw kosmologie, sociologie en architectuur te verbinden. Dat leidde tot een gebouw met woningen die privacy bieden, maar tegelijkertijd veel ruimte laten voor sociaal contact. De Florentijnse architect Piero Frassinelli gaf het idee uiteindelijk vorm. Pas in 1988 werd met de bouw gestart en in 1990 is het opgeleverd. Veel elementen uit de eerste ontwerpfase van de late jaren zeventig zijn er terug te vinden.

De woningen, variërend van twee tot vijf kamers, zijn gebouwd rondom een binnentuin van circa vijftwintig bij vijftwintig meter. Deze is beperkt toegankelijk voor buitenstaanders en wordt onderhouden door de bewoners. De gemeenschappelijke ruimten in de vier hoeken zijn door Elders en Frassinelli verbonden met de elementen aarde, vuur, water en lucht. In de gele oosthal met thema aarde zit een wintertuin. De westhal met thema vuur en kleur rood is een café en expositieruimte met een open haard. De groene noordhal met het thema water is een fitnessruimte en heeft een sauna

Noordgevel van pakhuis De Zwijger. Daarachter de noordgevels van pakhuis Afrika en Azië)

en solarium. Tot slot bevindt zich in de zuidelijke hal met het thema lucht en de kleur blauw een vergaderzaal annex theater.

Op het plein een herdenkingsmonument voor het verzet in 40-45

MONUMENT COMMUNISTISCHE VERZET IN NEDERLAND

Het granieten monument van Rob Schotman en Wim Tap stond eerste op de Hoogte Kadijk. Het werd in 1983 onthuld en in 1993 naar het Windroosplein verplaatst. Het is in het schooljaar 2018-2019 geadopteerd door Alan Turingschool.

We lopen de Kleine Wittenburgerstraat met links het speeltuin/gebouw.

PLAQUETTE TER HERDENKING VAN DE VERGISMOORD

In januari 2018 vond hier de zogenaamde vergismoord plaats waarbij de zeventienjarige Mohamed Bouchikhi om het leven kwam. De verdachten zouden het gemunt hebben op Gianni L., die bij de schietpartij zwaargewond raakte. Een jaar ja het drama, werd door zijn zus Kadija Bouchikhi een plakkaat onthuld.

Loop na de speeltuin links de Jacob Burggraafstraat in en over het water zien we de Van Gendthallen.

31

DE VAN GENDTHALLEN

Haaks op de plek waar ooit het gebouw van de VOC stond staan nu de Van Gendthallen. Een belangrijk complex van Stork-Werkspoorhallen. Het zijn vijf geschakelde hallen die in verschillende fases eind 19e eeuw zijn gebouwd omdat de toenmalige Nederlandse Fabrik van Werktuigen en Spoorwegmaterieel een bestelling van 40 locomotieven en 400 wagons uit Zuid-Afrika kreeg. De gebroeders Van Gendt bouwden tekenen voor het ontwerp; functionele baksteenarchitectuur opgesierd met neorenaissance-elementen in de gevels. De hallen hebben grote lichtkappen over de gehele lengte. Er werden later ook scheepsmotoren en turbines gebouwd.

In 1922 brandden hal 4 en 5 gedeeltelijk af. Ze werden direct naar oorspronkelijk ontwerp hersteld. De Van Gendthallen hebben in de jaren negentig hun oorspronkelijke functie verloren. Sindsdien is er gezocht naar een definitieve bestemming voor de hallen die iconisch genoemd mogen worden als een van de weinige fabriekscomplexen uit het begin van de 20e eeuw. Het is een Rijksmonument en de woningcorporatie Stadgenoot is het met het verdere deel van het Oostenburger-eiland met diverse partners aan het ontwikkelen.

We lopen verder en stoppen bij het Markerhuisje naast het haventje.

„Om hem niet te vergeten, ontmoeten we elkaar hier. Spelen alle kinderen veilig verder. Krijgt iedereen de ruimte om zich te ontwikkelen en kunnen mooie dromen werkelijkheid worden.”

(Van Gendthallen exterior en interieur, rond jaren zeventig vorige eeuw)

MARKERHUISJE STADSHERSTEL

Het Markerhuisje is een oud werfhuisje dat op de scheepswerf 't Groenland stond. Deze werf kwam van Hoogte Kadijk, heette toen Sint Joris, waar brouwerij De Gekroonde Valk vrije doorgang naar de Nieuwe Vaart nodig had voor de waterschuiten.

In 1855 kreeg Gerrit Broerse met zijn Sint Joriswerf hier een plek waar een tuinder een warmoes- of groenland had. Bij de werf, nu Groenland geheten, bouwde hij een huisje en omdat zijn vrouw Geertje van Marken kwam werd in de stijl van dat eiland opgetrokken. Tot 1965 bleef de familie Broerse eigenaar van de werf. De drie kleinzonen van Gerrit hadden geen opvolgers en verkochten 't Groenland aan Simon Beffers. Zijn vader had eind jaren dertig al een gedeelte van het terrein gehuurd, toen hij vanwege de oorlogsdreiging zijn eigen werfje op de Marinewerf op Kattenburg moest verlaten. De familie Beffers hield zich vooral bezig met de bouw en reparatie van dekschuiten. Nieuwe milieuwetgevingen brachten de exploitatie van de goed draaiende werf in gevaar. In 1991 moest de zwaar vervuilde terrein gesaneerd worden. Na vele jaren gesteggel en niet nagekomen beloftes verkochten ze de grond aan een projectontwikkelaar.

Appartementen naast nieuwe waterpartij

In de jaren 2002-2004 werd hier appartementencomplex 'Het Groenland' gebouwd, naar ontwerp van de Vlaamse architect Bob van Reeth. Op aandringen van buurtbewoners, die zich jaren sterk hadden gemaakt voor het behoud van de werf, beloofde de gemeente zich in te spannen voor verplaatsing van het werfhuisje. De bruikbare materialen werden opgeslagen. Een aanvraag voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst was eerder afgewezen. Behalve de scheepswerf moesten vier huisjes aan de Tweede Wittenburgerdwaarsstraat gesloopt worden. Twee daarvan hadden vermoedelijk een 17e-eeuwse kern. De gemeente zorgde voor een nieuwe inrichting van de openbare ruimte, waarbij de nieuwe waterpartij werd gegraven.

Belofte tot herbouw

Wethouder Guido Frankfurter van Stadsdeel Centrum vroeg aan Stadsherstel om herbouw van het huisje op zich te nemen. Om dit historische element niet verloren te laten gaan, is op dit verzoek ingegaan. Neil Kesper van Lines kreeg deze opdracht, omdat hij in 2002 al opmetingstekeningen had gemaakt en de demontage had begeleid. In maart 2005 werd begonnen met het werk, dat een kleine vijf maanden later bouwkundig gereed was. Het funderingswerk en de nieuw toegevoegde kelder van het huisje werden door Stadsdeel Centrum betaald. Met het onthullen van de herplaatste gevelsteen, die sinds de bouw in het Markerhuisje zat, verrichte stadsdeelwethouder Els Iping in februari 2006 de officiële handeling van de oplevering van het hele project 'Groenland'. Daarbij werd ook het restaurant

officieel geopend. Kijk ook even naar de gevel aan de waterzijde. Het is geen metselwerk wat u ziet maar stukadoorswerk.

Let op! Kijk op de straat en daar zie je de zogenaamde 'Iping-punaise'. Als onderdeel van Eld Iping haar terrassenbeleid als wethouder in Deelraad Centrum Amsterdam werd aangegeven tot waar de stoelen en tafels mochten staan.

U kunt als Vriend, samen met één introducée, in oktober 2020 per Vriendenpas 1x gebruik maken van onderstaande aanbieding in het Markerhuisje:

- * een gratis kopje koffie of thee met gebakje.
- * of een gratis drankje bij de lunch of bij een borrelhap
- * of een driegangenverrassing diner voor 25,00 i.p.v. 31,50 (de avonden zijn op 10, 24 en 31 oktober, reserveren verplicht)

Het aantal zitplaatsen is beperkt dus reserveren is raadzaam via:

06 - 1063 0000 of info@markerhuisje.nl
www.markerhuisje.nl

Openingstijden: do-zo 10:30 - 20:00 uur

Bij de eerste zijstraat, de Poolstraat, zien we de Alan Turingschool.

33

ALAN TURINGSCHOOL MET EEN HISTORISCHE GEVELSTEEN

Samenvoeging van twee basisscholen De Pool en De Parel, die in 2016 verder zijn gegaan als één school genoemd naar de beroemde Britse wiskundige en codekraker tijdens de Tweede Wereldoorlog Alan Turing. De Parelschool was gevestigd in een gebouw aan de Ravenstraat/hoek Wittenburgerhoofd, maar dit is gesloopt bij de sanering van Wittenburg. De Poolschool was afkomstig van de Oostenburgergracht. De steen, die in de zijgevel zit, is afkomstig van het pakhuis met dezelfde naam, dat gelegen was aan de huidige Prins Hendrikka-de (waar nu het IJ-tunneltracé ligt). Dit pakhuis werd in 1670 gebouwd in opdracht van Isaac Pool. In 1718 werd het ingericht tot kerk, gewijd aan Sint Anna. De kerk bleef hier tot 1900 gevestigd. In dat jaar werd de nieuwe Sint Annakerk op Wittenburg in gebruik genomen.

De gevelsteen was na een ingrijpende verbouwing in 1805 van de voorgevel van het oude kerkgebouw De Pool verwijderd en werd in 1884 in zwaar verwaarloosde toestand in de tuin gevonden. De steen werd overgebracht naar Museum Amstelkring (Ons' Lieve Heer op Solder), waar hij bijna zestig jaar op zolder lag. In 1943 kreeg hij een plek in de zijgevel van het museum. In 1951 verhuisde het naar de entree van de nieuwe Sint Annakerk. Bij de sloop van deze kerk in 1978 bleef de gevelsteen achter in de entree, die was blijven bestaan. Op initiatief van de directeur van de Poolschool kwam de steen in de gevel van het nieuwe gebouw. Bij de officiële opening, op 12 januari 1983, is hij opnieuw onthuld. In 2016 zijn de scholen samengevoegd en heeft Van Ommeren-architecten het gebouw aangepast aan het onderwijsconcept van de nieuwe school.

[Aan het einde van de Poolstraat kunt u een brug over de Wittenburgervaart zien liggen, maar wij lopen door over het Marie Altelaarplein.](#)

MARIE ALTELAARPLEIN

Maria Elisabeth "Marie" Altelaar-Bune, 1917 - 2005, ook bekend als Tante Marie. Ze was actief binnen verschillende bewegingen, waaronder de vrouwenbeweging en de communistische partij. De meeste bekendheid verwierf ze echter als activist voor de huurders van de sociale woningbouw op de Oostelijke Eilanden in Amsterdam in de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw. Als voorzitter van het bewonerscomité Kattenburg was ze een drijvende kracht achter een meer dan vijftien jaar durende huurders actie. Huurverhoging werd geweigerd. Vele processen werden gevoerd. Dreiging met uitzetting werd in 1986 voorkomen.

(Gevelsteen D. Pool)

Het huurders activisme van de jaren 70 en 80 werd tussen 2007 en 2010 gememoreerd in de Triomfboog van Kattenburg op de Kattenburgerkruisstraat.

Midden op het plein staat een monument.

34

SCHIP OP HELLING

Het hardstenen beeld is een ontwerp van Marius van Beek, Wim Tap en Hank Beelenkamp. Het is in 1984 onthuld en refereert aan het VOC-verleden van de Oostelijke Eilanden en daarmee aan het hele koloniale verleden van Nederland. Er is gebeiteld zijn het logo van de Kamer Amsterdam van de VOC en de woorden van Multatuli (Eduard Douwes Dekker) uit zijn Max Havelaar: "...er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oostfriesland en de Schelde". Daar hoeven we in deze tijd van reflectie op ons verleden weinig aan toe te voegen.

We kijken naar rechts en zien daar de Kippebrug naar Kattenburg. Daarvoor ligt het Wittenburgerhoofd dat is aangelegd voor een gemeentelijk badhuis dat in 1924 werd geopend. Bij de sanering van Wittenburg is het helaas gesloopt.

We lopen verder en zien voor de kerk een stukje stratenmakers werk dat opvalt.

MOVING THE WORLD - THE DAM 2004

Na de herinrichting van de Dam was er een groot aantal keitjes over. Het kunstenaarsduo Scorselo & Swart heeft deze laten leggen op pleinen in acht verschillende wereldsteden, Ankara, Antwerpen, Athene, Cairo, Casablanca, Jakarta, Kopenhagen en Oslo. Van deze steden namen zij stenen mee terug. Deze zijn als kunstwerk bij de Oosterkerk gelegd. Hiermee wordt de verbondenheid van de verschillende culturen gesymboliseerd. Op 20 november 2004 werd het officieel onthuld in bijzijn van verschillende hoogwaardigheidsbekleders uit de acht steden.

(Wittenburgerhoofd 1, avondgezicht, gezien naar de Kattenburgervaart. Links de Oosterschool. In het midden badhuis W.S.B.Z.. Rechts de Oosterkerk. juni 1955)

35

DE OOSTERKERK STADSHERSTELPAND

De Oosterkerk is de enig overgebleven kerk op het eiland Wittenburg. Het eiland is vernoemd naar Jan Witheijn, die hier in 1657 als één van de eersten een werf vestigde. Dit eiland zou vooral voor particuliere scheepsbouw bestemd blijven. De Oosterkerk is tussen 1669 en 1673 gebouwd voor de eerste bewoners van de Oostelijke Eilanden. Die namen de kerk al in 1671 in gebruik. Waarschijnlijk was het een ontwerp van stadsbouwmeester Daniël Stalpaert die bouwde op de andere eilanden ook de zeemagazijnen voor de Admiraliteit en de VOC. Bouwmeester Adriaan Dortsman heeft de plannen later bijgewerkt en inwendig nog enkele veranderingen in het ontwerp aangebracht. De plattegrond van de Oosterkerk vertoont gelijkens met die van de Amstelkerk - thans kantoor van Stadsherstel - waar Stalpaert in dezelfde tijd mee bezig was. Dortsman is in 1682 in de Oosterkerk begraven.

(Oosterkerk in de jaren zeventig van de vorige eeuw)

Bouwwallig

De kerk heeft het al eeuwen zwaar te verduren gehad. Eerst was het zandpakket in de kerk in verband met het begraven enige malen opgehoogd, waardoor de grond-druk van binnenuit te groot werd. Reeds in de 18e en 19e eeuw waren hierdoor veel reparaties noodzakelijk. Ook de trillingen die de havenactiviteiten veroorzaken - nadat de Nieuwe Vaart in 1876 voor de afhandeling van grote schepen werd bestemd - hebben de kerk geen goed gedaan. In 1962 is de Oosterkerk uiteindelijk wegens bouwwalligheid gesloten.

Herstel

In de jaren zeventig vonden enkele herstellingen plaats met rijkssubsidie in het kader van de werkloosheidsbestrijding. Het benodigde herstel was echter zo groot-schalig - onder andere geheel nieuwe fundering - dat in de jaren 1979-1982 een algehele restauratie plaatsvond. Toen zijn ook een zevental transparante kantoren en vergaderruimten ingebouwd. Dit naar ontwerp van P.H. van Rhijn.

De Oosterkerk ligt in het Oosten

Leuk op te merken: de Oosterkerk is de enige van de vier 'windstreekkerken' die haar naam eer aan doet. Immers, de Westerkerk ligt zuidelijker dan de Zuiderkerk, de Noorderkerk ligt Westelijker dan de Westerkerk en de Oosterkerk ligt Noordelijker dan de Noorderkerk. Maar de Oosterkerk ligt wel het meest oostelijk van de vier. De gemeente is eigenaar van de kerk en wij zijn bezig met een haalbaarheidsonderzoek. We zijn plannen aan het maken om in dit gebouw voor Het Nationaal Ballet Orkest een repetitieconcertzaal te realiseren. Naast die functie is er nog veel ruimte voor bijvoorbeeld de sociaal maatschappelijke buurtactiviteiten die er nu ook al in plaats vinden.

Voor we de Wittenburgergracht oversteken lopen we klein stukje naar links. Opmerkelijk: voor het eiland Kattenburg heet het de Kattenburgergracht en aan de kant waar we nu lopen, de Oostenburgergracht.

(Oosterkerk van 'binne' tijdens een begrafenis)

(Oosterkerk vanaf het water in 1955)

36

WITTENBURGERGRACHT NR. 197- 201 EN 205-209, STADSHERSTELPANDEN

Beide panden zijn waarschijnlijk rond 1660 gebouwd. De gevels, hoewel in de loop der tijd enigszins aangepast, zijn nog oorspronkelijk. De huizen zijn in 1984 in zwaar verwaarloosde toestand in bezit van Stadsherstel gekomen en twee jaar later werd met de restauratie begonnen. Opvallend element in de gevels is de midden deur. De eigenaar die de twee panden tegelijkertijd heeft laten neerzetten, heeft het trappenhuis in het midden geplaatst om ruimte te sparen. Toch kan men niet van een dubbelhuis spreken, omdat de gemeenschappelijke bouwmuur balk dragend is. Let op het

(Onderdeurtje 201-205)

leuke 'onderdeurtje' bij de panden 201-205. Toch een verrassende huisnummering, want het souterrain heeft nummer 207.

Nummer 197-201 was decennialang in gebruik als winkel. Zo zit de grutter Jan Vorstelman, jarenlang in de winkel waarna in 1864 zijn 23-jarige dochter Elisabeth Maria de zaak overneemt. In 1890 wordt de melkstand verkocht en neemt de melkverkooper Willem Dolman uit Muiden met zijn familie zijn intrek in het pand. Na twaalf jaar houdt de melkslijter het voor gezien; hij verkoopt zijn donkerbruine merriepaard, waarna melkslijter Teunis Sloeserwij uit Maartensdijk met zijn vrouw vanaf 1902 in het onderhuis gaan wonen. In de loop der jaren komen daar nog eens zeven kinderen bij. In de bovenliggende winkel heeft Dirk ter Veen zijn grutterij 't Molentje. Op 21 maart 1927 wordt het onderhuis onbewoonbaar verklaard en verhuist de familie Sloeserwij naar de eerste etage. Vanaf 1950 tot de jaren zeventig heeft kolenhandelaar Adrianus Nicolaas Ligtfoot er een brandstoffenhandel.

Behalve bewoning werd de Wittenburgergracht ook gebruikt als winkel, als depot van de 'Maatschappij voor Boterbereiding' en later als stoffeerderij.

We lopen verder richting de Oesjesduiker.

WITTENBURGERGRACHT 241

Hier woonde Aat(je) Veldhoen. De deurkruk is verdwenen, maar die willen we u niet onthouden. Symbool voor het licht erotische werk van Veldhoen.

Van augustus 1879 tot december 1884 woont de 19-jarige kunstschilder Hendrik (Albertus) Klijn met zijn moeder en zus op de Wittenburgergracht 205-209. Klijn volgt in die jaren de Rijksakademie in Amsterdam (1877-1885). Kort na zijn studie geeft hij tentoonstellingen in Groningen (1886) en Rotterdam (1888). Klijn schildert, aquarelleert, tekent en etst winterlandschappen, portretten en figuren. Hij krijgt vooral bekendheid als kopiist.

37

OESJESDUIKER

Het is een brug annex duiker. Ligt hier al eeuwen en verbindt de kades van de Wittenburgergracht met die van de Oostenburgengracht. Heeft net als de Paerlduiker verderop een betonnen overspanning, maar hier is nog een ijzeren ligger zichtbaar. Uitgevoerd in de stijl van de Amsterdamse School. De Oesjesduiker dankt haar naam aan een ossenslager die hier gevestigd was. In Amsterdam was al een Osjessluis nabij de Kalverstraat. De sluis heeft geen naam.

We steken over en hebben over het hek een mooi uitzicht op 't Kromhout aan de overzijde van de Nieuwe Vaart.

We lopen terug naar de brug bij de Oosterkerk en steken de Nieuwe Vaart over.

38

PELIKAANBRUG

Vroeger zorgde een overhaal voor een veer voor de verbinding tussen de Kadijken en de Oostelijke Eilanden. We gaan de brug over en zien aan de Nieuwe Vaart veel nieuw bouw waar vroeger pakhuizen en vemen stonden. Richting Kadijksplein zien we twee voormalige veempakhuizen liggen, De Peliekaan en Oost- Indië. Er waren tussen de Hoogte Kadijk en de Nieuwe Vaart vier van zulke grote pakhuizen. Drie ervan bestaan nog.

We lopen langs de kade en slaan de Overhaalsgang in naar de Hoogtekadijk. Daar lopen we even naar rechts. Veel panden van Stadsherstel

39

HOOGTE KADIJK 97 T/M 117 STADSHERSTELPANDEN

Dit is het eerste van de vele restauratieprojecten van Stadsherstel in het Kadijkengebied. Het is aangekocht in 1983. Restauratie in 1987-1988 door van Joop van Stigt, die enige jaren eerder het Entrepotdok had verbouwd. De eerste bebouwing op deze plek dateert van kort na 1700. Uit de bronnen is bekend dat op de percelen links een huis genaamd Het Meehuys stond en op de hoek Het Stuyverthuyntje.

In de loop der tijd is veel veranderd, maar in oorsprong zijn al deze panden 18e-eeuws. In die tijd lagen er scheepswerven achter, dus waarschijnlijk hebben de eigenaars van deze werven hier gewoond. Het meest linker pand, met het zeer ongebruikelijke voortuintje, zal voor de verhuur bestemd zijn geweest, want het had vóór de restauratie geen ramen aan de achterzijde. Van het pand ernaast is bekend dat het nog oorspronkelijk vroeg 18e-eeuws is en dat het in die tijd uit één woonlaag bestond.

In de 19e eeuw heeft het een verdieping erbij gekregen. Het hoekhuis, dat ondanks de twee (klok)gevels als één pand is neergezet, was in 1760 eigendom van de bakker Matthijs Tiedeman. Het is dan ook mogelijk dat hij het heeft laten neerzetten en de gevelsteen heeft laten maken. De restauratie van deze steen werd bekostigd door de Vereniging Vrienden van Stadsherstel. In de 19e eeuw werd het pand intensief bewoond. Er waren veertien verhuurbare ruimten. Nu bevat het gehele complex, dus alle huizen samen, twaalf woningen.

Een van die bewoners was Jacob Haafner (1755-1809), schrijver en wetenschapper. Hij heeft er de laatste jaren van zijn leven doorgebracht. In 2011 is zijn boek 'Exotische liefde' opnieuw uitgebracht met een voorwoord door Thomas Roosenboom. Haafner was als klerk en koopman werkzaam in India. Hij vatte een oprechte liefde op voor de cultuur en de bewoners en deed alle

moeite zich de taal en gebruiken eigen te maken. In zijn reisverslagen toont hij zich de felste anti-kolonialist uit de Nederlandse letterkunde. Hij hekelde de Europese kolonistoren en zendelingen, die feestvierden terwijl de bewoners van honger stierven.

Haafner kwam al op jonge leeftijd in aanraking met de Nederlandse koloniën: als twaalfjarige jongen werd hij door zijn vader (scheepsarts) meegenomen op een reis met de VOC naar de Oost.

In 1804 won hij een prijsvraag toen het Godgeleerde Genootschap de volgende vraag uitzette: "Welke resultaten hebben zendelingen in de afgelopen twee eeuwen geboekt in de verspreiding van het christendom en welk resultaat kunnen wij verwachten van de zendelingsgenootschappen die nu werkzaam zijn?". Hij schreef een kritisch stuk van 175 pagina's. De publicatie van zijn manuscript zou hem in een groot sociaal isolement brengen. Heel de Nederlandse goegemeente viel over hem heen. Hoe durfde hij te beweren dat een andere cultuur verheven was boven de westerse?

We kijken nog even naar de Valk op de sokkel. Op die plek stond ooit de brouwerij De Gekroonde Valk.

40

BIERBROUWERIJ DE GEKROONDE VALK

In 1733 begon Jan van den Bosch Czn. een kleine brouwerij met één ketel. Aanvankelijk was dit bier slechts bijproduct van zijn azijnmakerij die hij reeds enkele jaren dreef. Maar het bier werd uiteindelijk het hoofdproduct. Toch is de Gekroonde Valk tot 1931 azijn blijven maken. In 1791 kwam de brouwerij in handen van Jan Messchert van Vollenhoven. Diens nazaten hebben het bedrijf sterk vergroot. Uiteindelijk besloeg het complex van de brouwerij het hele terrein tussen pakhuis De Peliekaan en de Overhaalsgang en was het bedrijf met achthonderd man personeel de grootste werkgever van het Kadijkseland.

Eind 19e eeuw was het een van de populairste bieren en werd over de hele wereld verscheept. Het familiebedrijf werd in 1893 een N.V en in 1931 werd de naam veranderd in N.V. Van Vollenhoven's Bierbrouwerij. Het merk De Gekroonde Valk bleef gehandhaafd.

In 1949 werd de brouwerij opgekocht door Amstel en Heineken en sloot het de poorten. In één van de panden vestigde zich enkele jaren later een broodfabriek. Ook werd op het terrein een gebouw voor de VRG papierfabriek neergezet. Het oostelijke deel van terrein werd na de sloop van de daar staande gebouwen ingericht als waterkabeldepot van de PTT. Na de sluiting en sloop van de broodfabriek is deze plek jarenlang gebruikt als parkeerterrein. Ten slotte worden in de jaren tachtig alle overblijfselen van het complex gesloopt om plaats te maken voor woningbouw.

Heineken is tot 2000 het van Vollenhoven's Stout blijven produceren. Daarna is het bier namens Stichting

[Aan het einde van deze Vriendenwandeling langs de Vestingwerken van Amsterdam Oost en de monumenten van Stadsherstel zijn we weer aangekomen bij het begin.](#)

De Gekroonde Valk nog enkele jaren gebrouwen bij De Schans in Uithoorn. Sinds 2015 wordt Van Vollenhoven's bier gebrouwen door Poesiat & Kater aan de Polderweg 648 in Amsterdam.

Beeld van de Gekroonde Valk

Na de sluiting van de brouwerij verdween ook het twee meter hoge beeld van een gekroonde valk uit het zicht. Dit beeld had hier vanaf 1891 de entree gemarkeerd. Het was geplaatst ter gelegenheid van het feit dat de familie Van Vollenhoven het bedrijf 100 jaar in bezit had. Buurtbewoners die een herinnering aan de brouwerij in hun wijk wilden oprichten, wisten het beeld uiteindelijk te traceren. Het bleek dat een telg van de familie Hovy, eigenaar van het bedrijf, de valk in 1967 had meegenomen naar Zuid-Afrika. Aangezien deze te veel gehecht was geraakt aan het beeld om het van de hand te doen, werd er een kopie van gemaakt. Op 25 november 1993 werd de op zijn oude plek teruggekeerde valk onthuld door cabaretier Youp van 't Hek.

41

MUSEUMWERF 'T KROMHOUT STADHSHERSTELPAND

Hoe het verder ging

Het was een treurige bedoening aan de Nieuwe Vaart in de jaren zestig. Na de sluiting in 1967 werd door diverse partijen een begerig oog geworpen op de grond van de werf en sloop dreigde voor alle gebouwen, waaronder de unieke kappen. Dit kon gelukkig voorkomen worden door een aantal in de nautische geschiedenis geïnteresseerden. Eerst trok de toenmalige directeur H. Hazelhoff Roelfzema van het Nederlands Scheepvaartmuseum, sinds 1973 gevestigd in 's Lands Zeemagazijn aan het Kattenburgerplein, te strijden om de werf te behouden. Het kon geen onderdeel van het museum worden maar met andere partijen werd in 1973 de stichting Werf 't Kromhout opgericht. Het doel, de werf

in stand te houden voor de restauratie en reparatie van historische vaartuigen.

Dankzij een grote bijdrage van het Prins Bernhard Cultuur Fonds kon de Stichting in 1975 de grond en opstallen kopen. Dit was het begin van een jarenlange strijd om het bestaan, waarbij herhaaldelijk faillissement dreigde. Dick van Amerongen - die eerst in dienst van de stichting en later als zelfstandig ondernemer de werf nieuw leven had ingeblazen - bleek hierbij van groot belang. De huur die hij betaalde, was lange tijd de financiële kurk waarop het geheel drijvende kon worden gehouden. Om de toekomst van het gehele historische complex - de hallen waren sinds 1976 rijksmonument - definitief veilig te stellen en het museum en de werfactiviteiten een grotere mate van continuïteit te garanderen, kwam de NV Amsterdams Monumenten Fonds (AMF) in beeld. Later na een fusie met Stadsherstel. In 1998 werd een vloestofdichte vloer op de werf van Van Amerongen gelegd, om aan de nieuwe milieueisen te voldoen en werden de monumentale West- en Oosthallen aangepakt.

In 1999 was de restauratie/renovatie gereed. Daarna werd begonnen met de nieuwbouw op het naastgelegen terrein. Dit was in de loop der jaren dichtgeslibd met onaanzienlijke bouwsels. Het ontwerp - van architectenbureau Duinker, Van der Torre - bestaat uit drie hallen met een voor die locatie karakteristieke vorm. De Westhal en het kadeterrein voor de Oosthal bleven in gebruik bij het scheepsreparatiebedrijf van Van Amerongen. In de Oosthal heeft een gedeelte van de collectie van Museum 't Kromhout een prominente plek gekregen, waardoor een bijzondere sfeer is ontstaan.

Deze hal wordt nu tevens verhuurd voor diverse activiteiten, zoals presentaties, recepties en diners. Het museum heeft een plaats gekregen achter in de Oosthal. In april 2003 is het hele vernieuwingsproces afgerond. De strijd is gestreden. Een uniek stuk historisch-nautische geschiedenis is bewaard gebleven en zal door Stadsherstel blijvend gekoesterd worden.

U kunt ten slotte werf 't Kromhout met het daarbij behorende museum gaan bekijken. Het museum is op dinsdag open van 09:30 - 15:30 en de 3e zondag van de maand van 12:00-15:30 uur
www.kromhoutmuseum.nl

Bronnen:
Beeldmateriaal uit het Archief Amsterdam
Privé foto's zonder auteursrechten
Foto's Stadsherstel

Dank aan:
Rondleiders van "Mee in Mokum" van Gilde Amsterdam

NOG GEEN VRIEND?

Als Vriend ondersteunt u de projecten van Stadsherstel en levert u een belangrijke bijdrage aan het behoud van monumentaal- en beeldbepalend erfgoed in en om Amsterdam. Uw lidmaatschap is van groot belang. Het lidmaatschap is geldig voor twee personen. Zo kunt u altijd iemand meenemen naar onze activiteiten!

Geef een Vriendenlidmaatschap cadeau

Omdat wij onze Vrienden graag willen bedanken voor hun lidmaatschap, mag u als u in 2020 Vriend blijft een gratis lidmaatschap weggeven. De nieuwe Vriend kan dan ook genieten van de gratis Vriendenwandeling, kijkjes in de restauratiekeuken, het Stadsherstel magazine en nog meer leuke verassingen. Dus geef als Vriend een gratis lidmaatschap cadeau of word Vriend én geef direct een lidmaatschap weg.

U steunt het werk van Stadsherstel al vanaf € 30,- (€100,- voor bedrijven) per jaar!
Aanmelden als Vriend kan via:
www.stadsherstel.nl/vrienden

Als Vriend ontvangt u:

- Het Stadsherstel Magazine en een Stadsherstel special over een restauratieproject.
- De digitale nieuwsbrief.
- Een rondwandeling langs restauratieprojecten o.l.v. projectleiders.
- Een rondvaart langs Stadsherstel panden voor een Vriendenprijs.
- Een presentatie over restauraties tijdens de Algemene Ledenvergadering.
- Korting op of zelfs gratis toegang tot verschillende culturele evenementen in de bijzondere locaties van Stadsherstel.
- Bovendien krijgt u als Vriend 5% korting op een Bijzondere Locatie voor het organiseren van uw feestelijke bijeenkomst, huwelijk, diner of zakelijke congres.
- En korting op het Stadsherstelboek Amsterdam Herstelt.

**Panden op de route
Vriendenwandeling Stadsherstel
2020**

Panden op de route

Panden gerestaureerd door
Stadsherstel

